

MISKOLCZY AMBRUS

A 18. századi erdélyi népességszámok értelmezéseinek historiográfiájából

Az 1730–40-es években Inochentie Micu-Klein balázsfalvi görög katolikus püspök tette politikai gyakorlattá az etnikai elvet, amikor népe számbeli túlsúlyára hivatkozva követelte a románok elismerését nemzetként. Fő érve a hódítás: a románok a hódító rómaiak leszármazottai. Később az erdélyi román értelmiségiek a római származást dogmává emelték, és semmiféle közösséget sem akartak vállalni a legyőzött, és ezért alacsonyabb rendű dákokkal. A cél: a magyar és szász történeti jogi érvek ellensúlyozása volt. A magyar nemesség ugyanis a hódítással igazolta előjogait, ahogy azt minden európai nemesség tette. A szászok olykor arra hivatkoztak, hogy a gótok=géták=dákok leszármazottai, tehát hódítókkal megerősített őslakosok, fő hivatkozási alapjukat azonban a magyar királyoktól kapott privilégiumaik jelentették. Inochentie Micu-Klein a rendi legitimációs érvet a többségi elvvel párosította. A rendek a románság életformájának minősítésével vágtak vissza, és annak hangoztatásával, hogy a románok Havaselvéről bevándorolt kóbor elemek.¹

Az etnicitás átpolitizálása a történetírást sem hagyta érintetlenül a források szelektív olvasata, egyes adatok mellőzése, mások forráskritika nélküli kezelése alakjában. Pontosabban, ha az elemző nem érezte veszélyben magát és közösségét, akkor azal dolgozott, ami a keze ügyébe került, és magyarázattal lépett fel. A II. József-féle népszámlálás kapcsán például lapozzunk fel egy olyan román kiadványt, amelyet – ha igaz – csak magyarok

¹ I. Tóth Zoltán: *Az erdélyi román nacionalizmus első évszázada 1697–1792*. Pro Print, Csíkszereda, 2000. 130–139.

idéznek.² Szerzője Petre Suciu helytörténész, szociológus. Néhány ismert adatot táblázatba foglalt. 1200–1300-ban a becslése szerint a románok létszáma 100 000, a szászoké 20 000, a magyarokét nem becsülte, csak a későbbi általa ismert számokat közölte, melyek szerint 1766-ban 261 843, 1786-ban 828 165, 1832-ben pedig 536 356 magyar élt Erdélyben, ugyanekkor a románok létszáma: 561 177, 507 748, illetve 1 120 000; a szászoké: 130 884, 302 204, valamint 200 000. A szerző elfogadta a magyarok relatív többségét mutató, az 1850-es években publikált adatot, bár jelezte, hogy nem tudni, mi alapján adták meg. Míg sokan ezt gondosan elhallgatták, ő inkább magyarázattal szolgált: „Az erdélyi román nép szaporaságát főleg annak a szegénységnek és kulturálatlanságnak köszönheti, amelyben élt.” A szászok és a magyarok éppen azért nem szaporodtak volna, mert vigyáztak magasabb életszínvonalukra. Forráskritika semmi. A magyarázat kurrens hiedelmeket összesít, viszont az értékelés szép, megszépíti az elveszett idők mocska. Ezért ezt hagyjuk, idézzük inkább Suciut: „Nálunk Erdélyben a változatos etnikai struktúrának jótékony hatásai voltak. Az interetnikus konfliktusokból alakult ki az erdélyi román nemzeti jelleme. Erdély egyes részein a rurális élet nyugatiasabb aspektusa abban rejlik, hogy megelégszenek az együttlakó népekkel való kapcsolattal. A békés kapcsolat erősebb kultúrát adott nekünk, a politikai elnyomásnak tulajdonítható nemzeti jellemünk. És így a békés mozzanatokkal és interetnikus konfliktusokkal teljes együttélésből jött létre Erdélyben valamiféle »gens transylvanica«. Ennek az országrésznek a jövője és boldogsága annak művészetében rejlik, hogy megtaláljuk a jó együttélés, a múltbeli ellenségeskedések emberies megbékítésének útját. Ha a tegnap Erdélye számára a heterogén etnikai struktúra szerencsétlenség volt, okos és körültekintő politikusok kezében ez a struktúra boldogság a holnapi Erdélyben és egész Románia számára.”³

² NYÁRÁDY R. Károly: *Erdély népességének etnikai és vallási tagolódása a magyar államalapítástól a dualizmus koráig*. Erdélyi Múzeum, 1997/1-2. 1–39., 26.

³ Petru SUCIU: *Poporațiunea Ardealului și simțul realitățiiilor social-economice*. Cluj, 1925. 7., 16., 20. A magyarok 1786-os létszámának forrása: J. SÖLLNER: *Statistik des Grossfürstenthums Siebenbürgen*. Hermannstadt, 1856. 267. Itt a magyar nemzet száma: 653 148, a székely nemzeté: 175 017, a németé (*deutsche*

A történelem nem úgy alakult, ahogy Petre Suciú szerette volna 1925-ben. Nyolc év múlva Alexandru Vaida-Voevod *numerus valachicust* akart törvénybe foglaltatni, a nem románok létszámának korlátozását 20%-ra a gazdasági vállalatoknál. Kár, hogy még nem adták ki azokat a királynak szóló beadványait, amelyben az erdélyi történelmet tekintette át és a nemzetiségek társadalmi-gazdasági helyzetéről adott számot. Ezekből kiderül, hogy adott esetben egy okos politikus mennyivel reálisabban látja a történelmet, mint a történelemhez igazodó történelemhamisító történészek, és az is kiderül, hogy a kommunista totalitarizmus milyen erősen megrázta az erdélyi magyarságot is. Történeti visszatekintésében azt fejtette ki, hogy a felekezeti különbségeknek tudható be „a román nemzetiség megmaradása akkor, amikor az ortodoxiát nem ismerték el államvallásnak (*religio recepta*), és amikor a modern nemzeti tudat nem létezett sem a románok, sem a magyarok körében”. Mégis, a román elitek további elmagyarosodása lett a reformáció egyik eredménye, mert a román tömegek nem akartak elszakadni az ősi hittől, és minden kezdeményezés ellenére a román reformáció gyenge maradt. Ha kialakult volna egy román nyelvű református egyház, az a földesurakat asszimilálta volna. A románság úgy indult a modern nacionalizmus felé, hogy nem volt erős nemesi birtokos rétege. A román elit kialakítása így a következő korokra maradt.⁴ És bár az 1918 utáni földreformmal a magyar nagy- és középbirtokosokat eléggé kifosztották, mégis szerinte Erdélyben a városi gazdaság a kisebbségek kezében van, és a cél a civilizált és okos, angol típusú közigazgatással integrálni a magyarokat, akiknek követelései 80%-ban kielégíthetők.⁵ A kommunista rendszer ezzel szemben a polgári világ felszámolása után a magyarság felszámolásához kezdett hozzá – a történelemmel legitimálva a bűnt. A számokkal csínján kellett bánni. Minden demográfiai munka refrénje: az autochton többség... Nincs sok értelme a csúsztatásokban bővelkedő irodalomban tallózni. Vannak

Nation): 302 204, a román nemzetét (*walachische Nation*): 507 748. stb. Összesen: 1 664 645

⁴ Arhivele Naționale, București, Fondul Alexandru Vaida-Voevod, Alexandru Vaida-Voevod: Memorii. 5.

⁵ Arhivele Naționale, București, Fondul Alexandru Vaida-Voevod, Alexandru Vaida-Voevod: Memorii. 264.

kiváló román történészek, alaposabban és hitelesebben elvégzik. Közelebbről érint az, hogy mi is történt a magyar történetírás berkeiben?

Az erdélyi magyarság pusztulása régi panasz. Daniel István 1744-ben Inochentie Micu-Klein ellenében fejtegette, hogy számos 50 éve még vegyes lakosságú helységben már csak románok laknak.⁶ Benkő József szerint „Erdély csaknem minden többi olyan falvában, amely nevében a *Magyar* előtagot viseli: vagy tiszta románok, vagy nagyrészt románokkal vegyesek. A magyarok ugyanis a háborúk viharaiban a legtöbb helységben végzetes csapást szenvedtek, s a szomszédos Havasalföld tájairól románok léptek örökükbe.”⁷

Hadik András főhadiparancsnok és gubernátor is hasonlókat hallhatott, és adott tovább. Ő is 50 évről írt. Az 50 évnek lehetett valami vonzása. Ha valaki visszatekintett, mindig annyira tekintett vissza. Ennek az 50-es komplexusnak a jegyében 1903-ban Balogh Pál elmondhatta: „*Erős magyar kisebbség* tehát az egész területen *184 más-ajkú helységben* mutatkozik. Ezekről régi geográfia az a felvilágosítást adják, hogy bennük mintegy 50 év előtt még a lakosság valamennyiben *túlnyomólag magyar volt.*”⁸ Ehhez aztán – jelképesen – megszólaltak az *Elnémult harangok*. Viszont, érzésem szerint Balogh korábbi nagy művéhez egyetlen ilyen régi geográfiát sem olvasott, vagy ha igen, akkor rosszul.⁹ Ez egy 1839-es helységnévtár volt, amely hozzátétőlegesen csak az esetek 10%-ban utal a lakosság nemzetiségi megoszlására, viszont jelzi azt, hogy egyes falvakban a határőrök és provincialis-

⁶ I. TÓTH Zoltán: i. m. 134.

⁷ BENKŐ József: *Transilvania specialis. Erdély földje és népe. I.* Fordította, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közzéteszi: SZABÓ György. Budapest–Kolozsvar, 1999. 229. 1785-ben Benkő József egyik levelében arról szól, hogy részletesen írt a románok „földes uraik jószágaikra való telepedésekről” (TARNAI Andor–SZABÓ György [szerk.]: *Benkő József levelezése*. Budapest, 1988. 245.), de ezt a munkát nem ismerjük.

⁸ BALOGH Pál: *Erdély fajnépei s a székely kérdés*. Kolozsvár, 1903. 8

⁹ BALOGH Pál: *A népfajok Magyarországon*. Budapest, 1902. A munka kritikáját nyújtja DÁVID Zoltán: Adatok az 1850. évi erdélyi népszámlálás értékeléséhez. *Statisztikai Szemle*, 1994. 6. sz. 485–486.

ták aránya milyen lehetett.¹⁰ Azt valóban itt-ott jelzi, hogy a csíki és a gyergyói falvak románsága Moldvából vándorolt be.¹¹ Balogh viszont spekulációit arra alapozta, hogy ha az említett helységnévtár először a magyar helynevet említette, akkor az a helység magyar volt, magyar többségű. (Azt olykor gondosan elhallgatta, hogy román lakosokat is említ a hivatkozott helységnévtár). Így aztán az egzaktság látszatával adott teljesen hamis képet: „Milyen volt e kép kerek félszáz év előtt. 382 erdélyi helységben változott a fajtöbbség. Akkor a román községek száma 316-tal kevesebb, a szász községeké 44-gyel, a magyar községeké 298-cal több volt. [...] Ez idő alatt a magyar 311 helységben veszítette el a majoritást, 300 helység román, 11 szász fajtöbbséget kapott.” És mindennek az oka: „A moldvai-bukovina és havasalföldi emigránsok százezrei megsokasították szertelenül a román telepeket, ellepték a magyar és szász helységek nagy részét is. Így szakadt medencékre s hullott szerte szigetekbe egykori nyelvterületük.”¹²

A szórványmagyarság beolvadása kétségtelen valóság és közhely. Bár az, hogy a 19. század elején Hunyad megyében a 444 község közül 96 volt magyar, az emlékezet csalfa játéka.¹³ A szórványok sorsa – ha társadalmi és kulturális különállásuk megszűnik – a beolvadás. Egykorú tapasztalat szerint inkább a szórvány románság magyarosodott el, mintsem a szórvány magyarság románosodott.¹⁴ Székelyföldi románok is lelkes székelyekké lettek a szabadságok vonzásában, még ha ez nem is igazolja a székelység román származásának tévtanát.

A régi országhismertető könyvek számszerűségeit Nyárády Ruszthi Károly tekintette át, és ezek alapján próbálta jellemezni

¹⁰ Ignaz LENK v. TREUFELD: *Siebenbürgens geographisch-, topographisch-, statistisch-, hydrographisch- und orographisches Lexicon, mittels Versuches seiner Landkarten-Beschreibung bearbeitet und alphabetisch geordnet. I-IV.* Wien, 1839.

¹¹ BALOGH Pál: *A népfajok Magyarországon.* I. m. 639. Lásd még PÁL Judit: A románok háromszéki betelepülésének néhány kérdése (1614–1850). In: BÁRDI Nándor–HERMANN Gusztáv Mihály (szerk.): *A többség kisebbsége. Tanulmányok a székelyföldi románság történetéről.* Pro-Print, Csíkszereda, 1999. 25–97. (<http://pal.adatbank.transindex.ro/belso.php?k=20&p=2553>. Letöltve: 2013. 02. 18.)

¹² BALOGH Pál: *A népfajok Magyarországon.* I. m. 800–801.

¹³ ÜRMÖSSY Lajos: *Az erdélyi nemzetiségek.* Kolozsvár, 1885. 10–11.

¹⁴ AJTAY József: *A magyarság fejlődése az utolsó kétszáz év alatt.* Budapest, 1905. 44.

a demográfiai folyamatokat. Csakhogy ezekkel a számokkal az a baj, hogy az esetek többségében nem ismerjük az eredetüket, nem tudjuk, minek alapján és hogyan állították elő azokat. Lássunk egy példát, Kőváry László *Erdélyország statisztikája* című művét. 1847-ben jelent meg Kolozsvárott. Ebben hangsúlyozta a román-ság túlsúlyát, de azt is, hogy sok szász falu a vármegyékben magyarrá lett, és a magyarul beszélők összlétszámát 800–900 000-re becsülte, a románságét 1 200 000 főre, a szászokét 200 000-re.¹⁵ Az 1850–51-es népszámlálás tanúsága szerint Kőváry a magyarok létszámát jó 300 000-rel túlbecsülte. Ettől azonban nem esett kétségbe, hanem az évtized végén arról írt egyik barátjának: „Mi a főelvet illeti: szeretem, ha nemzetiségünk mellett írunk, hisz minden célunk csak ez, mert nem vagyunk világirodalom hősei; de én nemzetiségünket terjedőben látom. Ha lelkeket, falvakat vesztenk, nyertünk is, s nyerünk is. Ha e századot megérte nemzetünk, csak egy özönvíz vethet véget már neki.”¹⁶ Ez az önbizalom kellett ahhoz is, hogy miután az 1860-as években a románok a tartományi diétán relatív többséget szereztek, akkor ő a sajtóban a román nemzeti törekvések részleges kielégítését javasolta, elfogadva Erdély önállóságát, míg a magyar politika fő iránya a román hegemonia fenyegetése ellenében a magyart akarván intézményesíteni, a Magyarországgal való unió alapjára helyezkedett.

A dualizmus a magyar és román szembenállás további elmérgesedéséhez vezetett. A történetírás történettudománnyá vált, legitimációs funkciója viszont erősödött. A románok őshonossága vagy bevándorlása alapvetően átpolitizált tudományos kérdés. Ma Nyugatról perifériánkra tekintve az egész vita magyar–román balkáni torzsalkodásnak tűnik. Valójában a 18. századba nyúl vissza, ugyanakkor a 19. és a 20. században több kiemelkedő román tudós is a Kárpát-medencei őshonossággal szemben a bevándorlást vallotta. Amíg az etnogenezis kérdése nagy szellemi energiákat mozgósított, mondhatjuk, komoly alap kutatásokra ösztönzött, melyek közül a legmonumentálisabb Alexandru Philippide, iasi-i nyelvésznek az 1920-as években megjelent két-

¹⁵ KŐVÁRY László: *Erdélyország statisztikája*. Kolozsvár, 1847. 176–188.

¹⁶ OSZK Kézirattár (a továbbiakban: OSZKK), Levelestár, Kőváry László Torma Károlynak. Kolozsvár, 1858. jan. 14.

kötetes monográfiája, amely szerint a románok két nagy hullámban vándorolva foglalták el helyüket mai hazájukban a 6–7. századtól a 12–13. századig, addig a 18. századi migráció elemzése vagy teljesen egyoldalú, vagy impresszionista jellegű, mert ellenőrizhetetlen globális népszámbecslésekre épül, egykorú források szövegösszefüggéseiből kiemelt idézetekre. A nagy és tudományos román nyelvészeti irodalmat maga alá temeti a melodramatikus giccs, és még fordítják is.¹⁷

Ha az 1930–40-es évek harcos írásait, azok homlokegyenest ellenkező téziseit olvassuk, nem kell feltétlenül rosszra gondolnunk, nem kell szerzőiket tudatos hamisítással vádolni, hiszen rossz korban éltek, azt írták, amit koruk és közegük várt, hitt, amit lelkiismeretük diktált. A történelem – Paul Valéry szerint – az emberi agy kémiajának legveszélyesebb terméke. Örök kérdés: miként alakul egy történész fejében a nemzeti, politikai elkötelezettség és a forrásismeret viszonya. Az, hogy ilyen vagy olyan megfontolásból, mikor és mit emel ki vagy hallgat el a historizáló historikus? Egy-egy ítélet kialakításában mennyire vezeti az öncélú megismerés vagy akár az annak többé-kevésbé ellentmondó önfenntartás követelménye? Netán mennyire foglya saját reflektálatlan képzeteinek? Mindez húsbavágó kérdés, mert kortársainkhoz, mestereinkhez, szellemi rokonainkhoz közeledem, és mint az eddigiekből kiderült, egyetértésünk csak részleges.

Nem kétséges, a magyar románológia atyja Jancsó Benedek. Ő volt a hivatalos és uralkodó magyar nacionalizmus történésze. Tanárember, irodalmár, egy időre Bánffy Dezső miniszterelnök nemzetiségi ügyosztályának tisztviselője lett. (Mint tudjuk, Bánffy keményen lépett fel a nem magyar, köztük a román nemzeti mozgalmak ellen, ugyanakkor egyedi ügyekben méltányosságra tört, hogy a lehetséges kormányellenes agitáció méregfogát kihúzza.) A román nemzeti törekvésekben Jancsó is Magyarország létét, területi egységét veszélyeztető törekvéseket látatott, miközben az egyszerű román népről szépen és megértéssel írt. Ugyanakkor imponált neki a román nacionalizmus. 1892-ben Bukarestben nyomasztotta a luxus és a pizsok egyvelege, de némi elragadtatással

¹⁷ Neagu DJUVARA: *A románok rövid története*. Fordította: HORVÁTH Andor. Kolozsvár, 2010.

számolt be arról, hogy „...van egy dolog, mi fájdalom, nálunk nincs. Itt minden román, még az isten is, nem úgy, mint nálunk, hol bizony csak amolyan osztrák magyarocskák vagyunk. Istenem, mikor lesz Budapest olyan magyar város, mint Bukarest oláh, pedig mondhatom, hogy itt több az idegen elem, mint Budapesten.”¹⁸ Közben pedig megvallhatta: „Most a román históriát olvasgatom – egy kissé nehezen megy még – és bámulva látom: mily szoros volt e két nemzet között minden tekintetben egész a XVII. [század] végéig a kapcsolat, s mily nagy a magyar műveltségi befolyás, ősi bűnünk szerint figyelembe se vesszük, mit írnak a román historikusok. [...] Nem lehetetlen, hogy idővel felcsapok oláh-magyar historikusnak.”¹⁹

Fel is csapott. A román nemzeti mozgalomról írott műve még mindig több mint kordokumentum. Hatása is érezhető, a románok 18. századi bevándorlásának téziséét ő állította fel, és valószínűsítette olyan számokkal, amelyeknek forráskritikáját eddig senki sem végezte el. Egykorú becslés alapján Erdély románságát 1700-ban 250 000 főre becsülte, az összlakosságot pedig félmillióra.²⁰ Aztán 1730-ra már olyan számokat adott meg, melyek

¹⁸ OSZKK, Levelestár, Jancsó Benedek levele Jakab Ödönhöz, 65. 1892. ápr. 24.

¹⁹ MTA Könyvtár. Kézirattár (MTAKK), Ms. 5162/502. Jancsó Benedek levele Márki Sándornak. 1892. márc. 27.

²⁰ A becslés egyik forrása talán [TIMON Sámuel:] *Purpura Pannonica*. Cassovia, 1745. 307.: Illis itaque conditionibus et aquis rationibus plus ducentis millibus Ecclesiae Romanae, non dico omnes adjunxit, sed adjungere conatus est. További forrás lehetett még: ELTE Egyetemi Könyvtár Kézirattár (EKK), Collectio Hevenessiana, tom. XVI. I. BZENSKY Rudolph: Origines propagationis variae fidei in Transylvania. 10.: Omnes tres status Transylvaniae (qui sunt Hungarorum, idem Siculorum et Saxonum) Valachos non alio, quam servorum nomine ad incolatum admittunt. Adeo vero multiplicata est per Transylvaniam haec plebs valachica numerosos incolens pagos, ut jam praeter duo millia de solo clero (si et Partes Hungariae quarum Transylvaniae princeps semper est dominus, annectas) ultra octaginta millia plebeiorum numerentur, prout diligenter numerati fuerunt Anno 1696, quando schismatica hujus valachicae nationis episcopus Theophilus fundamenta unionis cum Romana Ecclesia jaciebat. Az 1701-es gyulafehérvári szinódus a pápának legalább 200 000 görög katolikus hívőről számolt be. NILLES: *Symbolae ad illustrandam historiam Ecclesiae orientalis in terris coronae S. Stephani. I.* Oenipons, 1885. 126. Ugyanakkor tudunk olyan ugyancsak 1701-es jelentésről, amely szerint a görög katolikusok száma 300 000. DAVID PRODAN: *Teoria imigrației românilor din Principatele Române în Transilvania în veacul al 18-lea.* Cluj, 1944. 24.

alapján majdnem 58%-ra tehető a románok aránya, az 1760-as évekre megadott számai szerint már valamivel több, mint 58%. Sőt, amikor kerekített számokat adott meg, 62% jön ki. (1784-re pontosan 787 369 főt talált Jancsó egy 1818-as országismertető munkában, Leonhard kis könyvében, ahol valójában 1786-as évszámot találunk 1784 helyett). Aztán valamilyen meg nem nevezett forrásból 1794-re olyan adatokat adott meg, amelyek szerint az immár nyolcszázézeres románság majdnem az összlakosság 62%-át tette ki. A különböző kóbor számok rendszerezése nyomán a demográfiai folyamatok mérlege a következő: „...a tények azt bizonyítják, hogy 1700-tól körülbelül 1772-ig az oláhság szaporodása Erdélyben a többi nemzetek rovására feltűnően gyors és nagy, de ekkor a magyarság előnyére megváltozik, és azóta mindig kedvezőbb lesz. Ugyanezt tapasztaljuk a magyarországi részekben is. Egyszóval elmondhatjuk, hogy az oláhság feltűnő szaporodása a magyar királyságban összeesik a fanarióták uralmával, s azt úgy tekinthetjük, mint eredményét azon többszörös és nagy mértékű kivándorlásnak, melyet e kormányrendszernek zsarolásai idéztek elő.”²¹ Jancsó Benedek idéz olyan egykorú adatokat is, amelyek szerint az 1740-es években mintegy 15 000 család hagyta el Havaselvét,²² aztán az egyik fejedelem alatt egy német utazó szerint 147 000 adózó családból csak 35 000 maradt otthon a kivándorlás miatt. Abban mélyen igaza van, hogy a korabeli román történetírás – azóta is – ezeket a korabeli benyomásokat mellőzve, azokat a korabeli benyomásokat idézi, amelyek szerint állandóan Erdélyből vándoroltak ki a románok. Ezt Jancsó is elismerte, bár nem részletezte: „Mindazonáltal a megismert igazság ellen való tusakodás volna, ha azt állítanók, hogy Erdélyből ez időszakban nagy számú románság nem vándorolt volna ki. Vándorolt bizony, sőt fájdalom, éppen a politikai viszonyok nyomása alatt, még tö-

²¹ JANCÓS Benedek: *A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota*. I. Budapest, 1896. 764.

²² Johann Christian VON ENGEL: *Geschichte des ungrischen Reichs und seiner Nebenländer*. IV. 2. rész. Halle, 1804. 21. szerint Olténiából 15 000 földműves távozott, csak éppen nem mondja meg pontosan, hogy Erdélybe hányan mehettek: Der durch soviel neue Auflagen zu Boden gedrückte und mißvergnügte Landmann fing an auszuwandern, und sich zum Theil ins türkischen Gebiet über die Donau hinüber zu geben.

meges magyar kivándorlás is esett meg ez időszak viszontagságai közepette.”²³ Ugyanakkor van valami állandó ide-oda vándorlás, mert: „Egyáltalában a románságban ez időben még nagy a kőborlási hajlandóság. A rendezett élet nincs ínyére, s gyakran a legbrutálisabb zsarnokság szeszélyeit is szívesebben eltűri, mint a rendezett társadalmi élet szigorú következetességét. Az egyes bevándorló csoportok gyakran hírért hallván, hogy a vajdaságokban változás állott be, felülkerekednek és régi hazájokba visszatérnek. Mások meg részint az unió kényszere, részint pedig a jobbágyság kedvetlenül viselt terhét meguntván, húzódnak fel a határszéli havasokra, s onnan, ha a helyzetet alkalmasnak ítélik, mennek tovább az oláh vajdaságokba, Oroszországba vagy a Dunán át Dobrudzsába és Bulgáriába.”²⁴

Ha a migrációk bemutatását másképpen hangszereljük is, ma sem mondhatunk és tudunk többet. Igaz, egy-egy kivizsgálás anyagában feltárul valami a vándorlásra szorított tömegek emberi sorsából. Például az egyik felsővenicei, ki tudja miért, összekülönbözött földesurával, Halmágyi Istvánnal, aki ezért földjeiből másoknak is osztott, de aztán az orosz–török háború elől visszahozta a félelem és a honvágy.²⁵ Persze, akit kihallgatnak, az többé-kevésbé tudja, mit kell, mit illik, és mit lehet mondani. De azért kiderül, hogy a migráció iparág is volt, és úgy tűnik, főleg papok útték, akik – mint az ortodoxia védelmében oly hatékonyan fellépő Sofronie – néhány forintért emberek százait vitték hegyi utakon Havaselvére, ahol adókedvezményeket kaptak. Menekültek a határórség és a földesúri szolgáltatások terhe elől, vonzották őket a havaselvi és moldvai alacsonyabb gabonaárak, ahogy azt a Gubernium szívesen hangsúlyozta, mert ebből nem lett nagyobb baj, hiszen a határórségi problémák feszegetése az udvarnak nem

²³ JANCsó Benedek: *A román nemzetiségi törekvések*. I. m. 766

²⁴ JANCsó Benedek: *A román nemzetiségi törekvések*. I. m. 766

²⁵ Kriegsarchiv, Wien, Hofkriegsrat, 1769 32-34. *Communis rumor de ubertate fertilitate et abundantia rerum ad victum necessarium sparsus Incolas ad emigrandum persuasit. Ego autem eam ob causam discedendi animum sumpsit quod hujus Pagis anterior Possessor D. Secretarius Gubernialis Halmagyi quassdam meae sessionis externas appertinentias ante quator annos ea ratione mihi qua Inquilino adimendo, quod nimium illis abundarem aliis Jobbagonibus et Inquilinis me egentioribus distribuit.*

tetszett. Az udvar amúgy is a jobbágyi terhek szabályozására törekedett, és az Erdélyből való kivándorlás nemcsak aggasztotta, hanem megerősítette jobbágyvédő szándékaiban. Egyébként nemcsak az udvar látta az állam és a gazdaság erejét az alattvalók számának gyarapodásában, hanem a mezőgazdaság fejlődésében érdekelt nemesség is, ahogy azt az 1760-as években a Teleki László elnöklete alatt felálló diétai bizottság munkálata vallotta: *Ubi populus, ibi obulus* = ahol a nép, ott a pénz.²⁶ 1769-ben Mária Terézia el is rendelte, hogy miután a szomszédos román vajdaságokba vándorlók közül „nagyobb számban” jönnek vissza, elhelyezésükről gondoskodjanak. Tanácsadói pedig azt javasolták, hogy az oroszországi bevándorlókat Erdélyből a Bánságba küldjék tovább,²⁷ és ezt József császár is megerősítette.²⁸

A migrációról még igazán komoly és korszerű, alapos forrásfeltárással épülő munka nem készült. Jancsó Benedeken sem érdemes számon kérni, de felróható neki a számokkal való könnyed bánásmód. Ha például az említett 1784-es román létszámot a józsefi népszámlálás végösszegéhez viszonyítjuk, a románság aránya az 50%-ot sem éri el, és ez ellentmondott volna a nagyarányú bevándorlás tézisének. Ugyanígy vagyunk az 1794-es adatokkal, amelyeket szintén egy száz országismertetőből, Lebrecht

²⁶ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNLOL), P 67 Bruckenthal család, 1. cs. A 1. (Opinio Commissionis, circa Pecuniae in Transylvania Augmentationem, Inclytis Statibus et ordinibus humillime exhibita. A bizottsági tagok Teleki Lászlón kívül Alexander Szirmai, Samuel Vest, Samuel Dobosi, Samuel Szilágyi, Michael Szilágyi, Stephanus Enyedi.: „Ubi Populus ibi obulus, consequenter quo major Incolarum numerus, tanto major circulatio pecuniae, major consumptio viresque provinciae tanto majores, publicum vero onus tanto levius, nam quo plures ferent id, quod pauciores fere coguntur, inter plures redditur levius, siquidem et milites intenciebunt plures, et contribuent in publicum plures, et si necessitas exigat, provinciam defendent plures. Denique D.D. Terrestres ex annuali censu, omnium proventuum decimis, macello et educillis plus annuatim lucri capient...”)

²⁷ MNLOL, B 2 1769:202

²⁸ MNLOL, B 2 1769:436. József rendelete arról szól, hogy április 1-jétől június 30-ig összesen 6315 személy tért vissza a két fejedelemségből, a Guberniumnak pedig elhelyezésükről kell gondoskodnia, havonta kell jelentést küldenie, és ha nincs elég föld, akkor a visszatérők mehessenek a Bánátba. A mellékelt kimutatás szerint 8 szoroson keresztül jöttek vissza. 1568 férfi, 1463 nő, 3284 gyerek, és velük 1926 ló, 4119 marha, 50 888 juh, 1874 kecske, 199 disznó.

művéből ismerünk, eszerint a románok aránya pontosan 50%.²⁹ Mégis valószínű, hogy Jancsó közelebb járt az igazsághoz, mint Leonhard vagy Lebrecht. Varga E. Árpád becslése szerint az 1780-as évek derekán több mint 900 000 fő lehetett a románok száma a másfélmilliós össznépességben belül, az arány mintegy 59%, mint az országismertető irodalomban. Viszont Jancsónak szüksége volt erre, mert különben nem áll a nagyarányú bevándorlás tézise. Ezen az 1920-as években sem változtatott: „E nagy mértékű kivándorlás [a fejedelemségekből, azaz: Erdélybe való bevándorlás] okozta, hogy a románság száma csak magában a történeti Erdélyben 1700-tól 1761-ig 250 000-ről 547 000-re emelkedjék és a következő húsz évben (1784) 238 000-rel gyarapodva, 785 000-re növekedjék.”³⁰ Jancsó Benedek 1700-as évi becslése annyira megbízható, mint az 1850-es évekbeli szász szerző becslése, aki – közelebről nem jelzett – adóösszeírások, helynevek és elbeszélő források információi alapján ütött a hasára, és így az eredmény: 1690-ben 600 000 román, 100 000 szász, 120 000 székely és 150 000 magyar, tehát 970 000-re rúgó összlakosság, amikor 1760 körül 1 milliót lehet megbízhatóbban kimutatni.³¹

Mindezt azért is idéztem ilyen hosszán, hogy érzékeltessem, milyen erővel hathat a diskurzusokhoz való igazodási kényszer. Jancsó Benedek abba a csatasorba állt be, ahova akkor be kellett állni. Ugyanakkor bizonyos kételyeinek nyilvánosan is hangot adott. Nem fogadta el Acsády Ignác módszerét és becslését. Az első megbízható forrásnak az Inochentie Micu-Klein püspök által elrendelt 1733-as családfő-összeírást tekintette, és további kutatásokat tartott szükségesnek, mert: „Nagyon sok szó esik a magyar faj pusztulásáról az erdélyi részekben és a románság szaporodásáról a magyarság rovására, továbbá arról, hogy a román pénzüntézetek mily nagy mértékben sajátítják ki a magyar birtokokat. Egyik állítást sincs okunk kétségbe vonni, de tény, hogy e két állítás egyike sem volt sem magyar, sem román részről kimutatva.

²⁹ NYÁRÁDY R. Károly: i. m. 27.

³⁰ LADIHAY Vincze [álneven JANCÓS Benedek:] *Erdély története*. Cluj-Kolozsvár, 1923. 213.

³¹ Friedrich SCHULER v. LIBLOY: *Kurzer Ueberblick der Literaturgeschichte Siebenbürgens*. Hermannstadt, 1857. 26.

A magyar tudománynak éppen úgy, mint a magyar politikának is kettős érdeke és megoldásra váró feladata: először tudományosan és megbízhatóan konstatálni, hogy például a *pragmatica sanctio* ideje óta miként fejlődött a magyarság és a románság számaránya nemcsak általában, hanem egészen az egyes faluk köréig lehető részletekben is? Hol történt elrománosodás vagy megmagyarosodás? Minő okok és körülmények idézték elő az etnikai folyamatot? Hogyan aránylik és miben nyer jellegzetes kifejezést a jelzett területen a két faj életereje a létért felidézett küzdelemben?”³²

Jancsó cikkét románra is lefordították, éppen az 1733-as összeírás közlője, aki nem tartotta elég meggyőzőnek az erdélyi bevándorlásra vonatkozó forrásokat, mert úgy vélte, hogy a havaselvei és moldvai jobbágyság sorsa jobb volt, mint az erdélyi.³³ A korabeli román diskurzusok is már a kor (proto)rasszizmusának nyelvén szóltak. Vaida-Voevod vagy Aurel Popovici a nagy európai rasszisták frazeológiájával is élt. Jancsó Benedek viszont bizalmas körben a felvilágosodásból fakadó liberális-demokrata diskurzust élte tovább. Barátjának, Torma Miklósnak az alábbi levél kíséretében küldte vissza írásait, azok tanulságairól adva számot: „Mindenekelőtt egy szubjektív impressziómról akarok neked beszámolni. Végtelenül és örvendetesen meglepett az az őszinte liberális és demokrata szellem, amellyel te az úgynevezett erdélyi kérdést fejtegetésed tárgyává teszed. Tökéletesen egyetérték veled abban, hogy ezt a kérdést nem lehet helyesen kezelni, ha nem állunk teljesen arra a liberális és demokrata progresszív álláspontra, amely sarkalatos posztulátuma annak, hogy Európa közepén a művelt Nyugat határain belül lakunk és a XX. században élünk. Régi meggyőződésem, hogy egyik fő oka annak, hogy a magyarság helyzetét az erdélyi részekben nem tudtuk az elmúlt majdnem félszáz éves időszak alatt, annyira megerősíteni, hogy az biztosítva legyen a román nemzetiségi mozgalmak – amelyek egy természetes és az adott helyzetből logikai szigorúsággal következő fejlődés eredményei – állandó hullámverései ellenében,

³² JANCÓS Benedek: Az erdélyi románság legrégebbi hiteles statisztikája. *Századok*, 1900. 154.

³³ Nicolae TOGAN: „Cea mai veche statistică autentică a românilor ardeleni. *Transilvania*, 1900./2-3.

az volt, hogy az erdélyi részekben összes kormányaink az arisztokrácia és a jobb módú birtokos nemesség hatalmi és osztályérdekét nézték magyar nemzeti érdekek. Arról teljesen megfeledkeztek, hogy magát – fájdalom a nem sok milliónyi, hanem csak egy pár százezer főnyi magyar népet hogyan kellene Erdélyben: számban, vagyonban és műveltségben intézményekkel és okos beavatkozással folyton erősítve, alkalmassá tenni arra, hogy mint egyenlő ellensúlyozó erő, gát lehessen a román nemzetiségi tömegmozgalmak ellen. Hogy még az erdélyi részekben hitem szerint nem vesztettük el a háborút, annak oka egy részt abban van, hogy a természetes fejlődés következtében a pár százezernyi magyar nép számban egy millióra emelkedett, vagyonban és műveltségben is erősödött, másrészt az, hogy a román nemzetiségi vezetők sem csináltak igazi demokrata politikát, hanem a magyar példát követve, összes gazdasági és társadalom politikai eszközöket arra használták, hogy ez erdélyrészi birtokos nemességnek mindenben megfelelő román birtokos középosztályt teremtsenek önmagukból. Az erdélyrészi magyarságnak még az is szerencséje volt, hogy volt német városi polgársága is, amely igaz hogy idegen beolvadók, örmények és zsidók segítségével, mint városi polgárság igen értékes elemét alkotja az erdélyi magyarságnak és sok tekintetben igen jól betölti a pusztulásnak indult dzsentri hajdani társadalmi és politikai szerepét, sőt a lateiner értelmiség segítségével nagyobb kulturális, sőt merem mondani nemzeti öntudattal is. Viszont, a románságnak egyáltalán, némileg Brassót és Szebent kivéve, nem sikerült magából csak némileg számba vehető városi polgárságot is fejleszteni. Egyszóval, Kedves barátom, a régi mondás ez esetben is igaznak bizonyult: fennmaradhatunk nem a magunk okossága, hanem az isteni gondviselés jóakarata és ellenségének ostobasága következtében.”³⁴

Jancsó Benedek azt a liberális és demokrata hagyományt is folytat[hat]ta [volna] a magánszférában, amelyet Jászi Oszkár és társai politikai programmá akartak emelni, amelynek költője Ady Endre, zeneköltője pedig Bartók Béla volt. Elképzelhető, hogy Jancsó már ekkor tagja volt a kolozsvári Unió páholynak, és ta-

³⁴ MISKOLCZY Ambrus: *Jancsó Benedek levelét megírta*. Megjelenés előtt.

lán Torma Miklós is, aki a filozófiát Böhm Károlytól tanulta. A politikában viszont Jancsó azzal a Tisza Istvánnal szemben, aki a román elittel ki akart egyezni, a román bankokat és vezetőiket kárhóztató Bethlen István mellé állt. Barátja, Torma Miklós viszont szolgabíróként a közigazgatási gyakorlatban a román nyelv érvényesítését szorgalmazta, Jászi Oszkárral is egy ideig jó viszonyt ápolt, aki éppen a jó közigazgatásban látta a nemzetiségi kérdés megoldásának egyik lényeges elemét. Nem sikerült, az utódállamok a rossz magyarországi gyakorlatot folytatták, és fejlesztették tovább... A mai tapasztalatok birtokában pedig úgy látja egy román történész, hogy „Ausztria-Magyarországnak meg lehetett volna az esélye arra, hogy Közép-Európa népeinek federációjává váljék. Ezt az esélyt elszalasztotta, de talán megérdemelte volna, hogy ne szalassza el. A romjain felálló »nemzeti államok« vagy csak részben voltak azok, vagy egyáltalán nem, szinte lehetetlen volt világos határokat húzni azon népek között, amelyeket a történelem összevegyített. A Monarchia osztrák részén tettek lépéseket az esetleges federalizáció felé: voltak tartományi autonómiák, 1907-től bevezették az általános választójogot, a németek parlamenti kisebbségbe kerültek. Magyarország tartotta magát a magyar állam és az egységes magyar nemzet szigorú eszméjéhez: ez a történelem menetének nagy fel nem ismerése volt, amiért a magyarok drágán fizettek.”³⁵ Románia politikailag nyert, gazdasági növekedése viszont az egyesített területeknek megtorpant.³⁶ Térségünk balkanizációja is új háborút érlelt. A számháborút a történészek folytatták.

Szekfű Gyula gyakorlatilag Jancsó Benedek számaira épített, amikor *Magyar története* imaginárius terében a migrációk értékelésével revánsot vett Trianonért: „Magyar és oláh közti kapcsolat az oláh számára mindegyre az ősi barbárságból kiemelkedés lehetőségét jelenti; az első a kultúraadó elem, a másik a kultúrát készen elfogadja, készen kapja vagy egyszerűen elveszi a másiktól.”³⁷

³⁵ Lucian BOIA: *Tragedia Germaniei 1914–1945*. Humanitas, București, 2010. 68.

³⁶ Bogdan MURGESCU: *România și Europa. Acumularea decalajelor economice*. București, 2010. 224–225.

³⁷ SZEKFŰ Gyula: *Magyar történet*. V. Budapest, 1936. 128.

Nem szép ítélet, de ott munkál benne az a történeti tapasztalat, ahogy 1919-ben a román hadak kifosztották az országot, majd Erdélyben a nemzeti létből kisebbségi sorba fokozták le a magyarokat. Az epigonizmus azonban még rosszabb. Szekfű távoli követője a *Magyar Szemle* népszerűsítő írásában egyes magyar történétírók tévedéseit saját fantáziaszámaival dúsítva kompromitálta történetírásunkat. A románul nem tudó történész cikkének címe is sokatmondó: *Az oláh bevándorlás*. Eszerint III. Endre elrendelte, hogy „az összes oláhokat, akár a nemesek, akár a mások birtokain tartózkodnak” Székesre vonják össze, tehát „az oláhok száma Erdélyben az Árpádkor végén [...] alig érhetette el a párezer családot, ha a király őket erre a mintegy 36 000 holdra becsülhető birtokára akarta összegyűjteni”.³⁸ Valójában csak a jobbgyosított románokról volt szó, a szabad románokról nem. Ezért az otromba tévedésért Fernand Lot is kiszerkesztette az akkori magyar történetírást.³⁹ (Szekfű Gyula ezt a rituális hibát egyetemi előadásában nem követte el, sőt tárgyyszerű képet adott a román eredetelméletekről, és a szentistváni Magyarország befogadó jellegét hangsúlyozta.)⁴⁰ A *Szemle*-szerző aztán Jancsó Benedek számaint kerekítette, és a következőkre jutott:

³⁸ KOSÁRY Domokos: *Az oláh bevándorlás*. *Magyar Szemle*, 1940. XXXIX. k. 4. (158. sz.) 248.

³⁹ MISKOLCZY Ambrus: *Eszmék és téveszmék*. Budapest, 1994. 12.

⁴⁰ EKK, G 630\3. SZEKFI Gyula: A magyarság és a nemzeti kisebbségek. 1934-35. II. félév. 35-36.: „Oláh, Melichet láttuk: ósoláh albán szomszdból [???], 10. szban ki: Maced., Bulg. 12. sz. Ku[m]ánia], Szerb., Moldva, Bukov., nálunk óm. ny. hatás dák-oláhra, oly ny[elvj] jelens[ég]ek, melyek 13. sz. első felében 0, tehát csak 12. szb. (legkésőbb) voltak átvehetők, első személy és falunevék 13. sz. el., oly személyek, kik 12. sz. köz. születhettek. Ezen túlme[gye]k Anon. kedvéért: 9-10. sz. határán, 10. sz. I. felében Erdben. [...] „Schafwanderhirtentum» az oláh kkori életforma, alacsonyabb lovasnomádpászturnál és földművnl: juh és kecske, magas hegyeken, havasi legelők, kis csoportok, tejtáplálék, fegyvertelen, hódításra, áll. alakításra képtelen, moldvai oláhság szervezői kún, tatár családok, Havaslf. szl., byz. befolyás, újkorban is görögök, törk, városlakásra képt[elene]k, ms. [magyarság] állásfoglalása adva: bevándorlókat amíg lehet eredeti vándor életformában hagyja; erdők irtásával földművre kénytelen áttérni (és ms. átviszi), jobb. forma, mint mk jobbok; mindenkor nagy tömegek, népi jellegnek megfelelő kiváltásokkal (asszimiltól védetten). (Törtí szemlélet változik: Jancsó iparkodik kimutatni, h. kül. oláh kerületek nem tiszta közíg. egységek (nem is kell, nemzg. védelmére elég), m. isp. v. vajda főhatóra al. , esetleg: m. és lat. myelvű bíraskodás, mert iratok csak lat. maradtak (bizonyára oláh és m.) Juhpásztor oláho kívül szl.,

1. táblázat. Erdély lakosságának nemzetiségi megoszlása
a *Magyar Szemlében*

Év	magyar és székely	szász	„oláh”
1700 körül	150 000	100 000	250 000
1730	195 000	110 000	420 000
1761–1765	271 000	120 000	547 000
1794	350 000	150 000	800 000

Így 1794-ben az összlakosság: 1 300 000. Ezt össze lehetett volna hasonlítani a józsefi népszámlálás eredményével, és fel lehetett volna tenni a kérdést: hová tűnt 200 000 ember? Ehelyett megtudjuk, hogy a románság létszámának alakulása „nem lehetett pusztán természetes szaporodás eredménye”, hanem bevándorlásé.⁴¹ Ez a fajta professzionális dilettantizmus azért is káros, mert könnyen félrevezetheti a politikusokat, például magát Horthy Miklóst, aki állítólag önmagából kifordulva 1941 őszének elején a budapesti román követet tanította ki, amikor előkapott egy francia térképet a románok 18. századi bevándorlásának érzékeltetésére, többek között azt is kiáltva: „...íme jogaink bizonyítéka!”⁴² Most aztán törhetjük a fejünket, hogy a dákoromán tévtanokat hirdető történészek süllyedtek le az öregedő admirális színvonalára vagy ő emelkedett oda. A korszak reprezentatív románságtörténete ugyancsak Jancsó Benedek nyomdokain haladt, amikor a románság arányának 50%-ról 58%-ra való emelkedését bevándorlással magyarázta, de ezt legalább román forrásokra való hivatkozással – és azok látszatával – is meg tudta erősíteni, hiszen a vajdák gyakran panaszkodtak arra, hogy alattvalóik elvándorolnak az

rutén, lengy, tót, délszl. is, – Későbbi viszont oláhs. első jelentkezései nagyrészt juhpásztors. erdőkben. 12. sz. II. feln. 13. szb. pl. Andrean. 1224, szászok (szebeniek) közösen használják silva Blacor. et Bissenor.-ot.”

⁴¹ KOSÁRY Domokos: Az oláh bevándorlás. I. m. 252.

⁴² Constantin ARGETOIANU: *Însemnări zilnice*. IX. București, 2008. 291.

adó elől.⁴³ Viszont kétségtelen, hogy a keleti és déli bevándorlás mellett meg lehetett volna szólaltatni a számokat is. De a számokkal szemben a kételyeket is. Virgil Ciobanu például azzal magyarázta, hogy 1733-ban mintegy 85 000 görög katolikus és ortodox családfőt írtak össze, míg 1761–1762-ben majdnem a kétszeresét, hogy a korábbi összeírás – amelynek községsoros adatait szintén közölték – nem lehetett olyan alapos.⁴⁴ Ugyanakkor, ha a lélekszámadatokat állítjuk egymás mellé, azon lehet vitatkozni, hogy az 1733 és az 1766 közöttiek alapján megállapítható évi növekedési ütem magas-e vagy alacsony, mekkora lehetett a természetes szaporulat és az esetleges vándorlási többlet.⁴⁵ Jellemző, hogy az immár klasszikusnak tekinthető David Prodan, amikor a bevándorlás elméletével vitatkozott, elsősorban a számok értelmezésének visszásságait tette szóvá Jancsó Benedek és Szekfű Gyula részéről.⁴⁶ A vándorlások jelenségéről ő sem vázolt fel kiegyensúlyozott képet. Hangsúlyozta többek között a románság mobilabb jellegét, és azt, hogy 1730-tól a románok aránya csökkent, miközben abszolút számuk nőtt.⁴⁷

Ellentmondásosabb Szabó István, aki alapvetően Jancsó Benedek adatait használva azt hangoztatta, hogy „a 18. században Magyarországon lefolyt nagyarányú népvándorlás egyik főtevényezője a románság volt”, amely nagy tömegekben jött be dél felől. Viszont azt is megvallotta: „A 18. században lefolyt nagy nemzetiségi térfoglalás összefoglaló történetét még nélkülözzük, sőt teljesen tiszta képet az egyes nemzetiségek – tót, román, szerb stb. – viszonylatában sincs módunk alkotni.”⁴⁸ Valójában a kérdésről a helytörténeti kutatásokkal, mélyfurásokkal lehetett volna újat mondani. De azokat, akik elkezdtek – mint Berlász Jenő, Jakó

⁴³ GÁLDI László–MAKKAI László (szerk.): *A románok története*. Budapest, 1941. 179., 200., 415.

⁴⁴ VIRGIL CIOBANU: *Statistica românilor ardeleni din 1761–1762*. Anuarul Institutului de Istorie Națională III. Cluj, 1925–1926. 699.

⁴⁵ NYÁRÁDY R. Károly: i. m. 30. 0,7%-os növekedési ütem mellett csak 100 000 fő lehetett volna a természetes szaporodás, viszont a valóságban 300 000 főnél is több volt a tényleges szaporodás, ezért mintegy 200 000 fő lehetett a vándorlási nyereség; ez évi 1%-os növekedési ütem mellett majdnem 150 000 fő lett volna.

⁴⁶ DAVID PRODAN: i. m. 19–25.

⁴⁷ Uo. 21., 72.

⁴⁸ SZABÓ István: *A magyarság életrajza*. Budapest, 1941. 140., 263.

Zsigmond, Makkai László, Szabó T. Attila –, 1945 után megfúrta a Történelem, pontosabban annak hűséges szolgálói.⁴⁹ Így Jancsó Benedek számain nem sikerült túllépni, holott – láttuk – maga a szerzőjük is tisztában volt azzal, hogy agyaglábakon állnak. A kérdés fokozatosan lekerült a napirendről. Források és forrásfeltárás hiányában csak a régi lövészárók-háború mehetett volna tovább. I. Tóth Zoltán nagyszabású monográfiájában a jövőre testálta az erdélyi történeti demográfiai kutatásokat. Makkai László, aki még az 1940-es évek elején írt *Erdély történetében* bevándorlást feltételezett,⁵⁰ 1948-as klasszikus művében, a *Magyar-román közös múltban* a kérdés túlhangsúlyozását mellőzte, havaselvi és moldvai bevándorlásról nem írt, hanem azt fejtegette, amit már Hadik is jelzett 1768-as nagy beadványában: a magyar földesúr azon igyekezett, hogy „öntudatosabb, jogait és kötelességeit számontartó, perrel fenyegetődő magyar jobbágyát, »veszekedő társát« kizavarja a faluból, s helyére román telepítsen. A török kiverése után betelepítésre váró Alföldre tömegesen özönlöttek ki ezek az elűzött magyar parasztok, helyet csinálva maguk mögött román sorstársaiknak.” Ezenkívül kapunk példát arra, hogy magyar kisnemeseket füstöltek ki, például Gyaluból, és arra is, hogy Tancson a román jobbágyokat cserélték magyarokra. „Általánosságban a földesurak nem nézték jobbágyaikat nemzetiségi szemmel, s ez nagyrészt annak tulajdonítható, hogy a román jobbágy még kevesebb szociális elégedetlenséget nyilvánított, mint a magyar.”⁵¹ Egészen 1784-ig!

Minden történetírásnak megvannak a maga sztereotípiái. A magyarnak is. Olykor még a legvilágosabb érvelésben is megszólal a mitizált képzet. Például az, aki az erdélyi magyarok és románok kivándorlásairól oly szakszerűen értekezett, és a Hadik-operátum elemzésekor még kifejezetten hangsúlyozta, hogy miután a föl-

⁴⁹ BERLÁSZ Jenő: *Erdélyi jobbágyság – magyar gazdaság*. Budapest 2010.; JAKÓ Zsigmond: *Újkori román települések Erdélyben és a Partiumban*. DEÉR József-GÁLDI László (szerk.): *Magyarok és románok. I.* Budapest 1943. 508–571.; MAKKAI László: *Szolnok-Doboka megye magyarsága*. Kolozsvár, 1943. (<http://mek.niif.hu/07800/07841/07841.pdf>); SZABÓ T. Attila: *A románok újabb kori erdélyi betelepülése*. *Hitel*, 1942. (http://betiltva.com/files/szabo_t_attila_a_romanok.php).

⁵⁰ MAKKAI László: *Erdély története*. Budapest, 1945. 479–481.

⁵¹ MAKKAI László: *Magyar-román közös múlt*. Budapest, 1948. 171–172.

desúr eltávolította magyar jobbágyságot, és helyükre románokat ültetett, ezek maguk is erdélyiek, havasi pásztorok, „nem új jövevények az országban”, az 1780-as évek Hunyad, Zaránd megyéjében „Havasalföldről állandóan új meg új vad pásztorelemekkel feltöltődő schizmatikus románság településterület”-ét látta, minden konkrét forrásra való utalás nélkül, közben pedig szerinte „a magyarság életerejét veszítve pusztult és kivándorolt”.⁵² Tudjuk, ez sem igaz. Számaink másról szólnak, a későbbi népszámlálások számai is.

Olykor azonban még az is átadta magát a „pusztul a magyar” fekete mítoszának, aki azzal a legelszántabban és a legszakszerűbben nézett szembe: Móricz Zsigmond öccse, Miklós, akit annak rendje és módja szerint marginalizáltak, munkáját az 1960-as években ugyancsak annak rendje és módja szerint ellopták, más neve alatt közölték, órá pedig történészek nem is hivatkoznak.⁵³ Móricz szintén revízió alá vette Acsády Ignác számításait,⁵⁴ melyek szerint 1720-ban Magyarország népessége 2,6 millió fő, és ebből Erdély lakossága 800 000.⁵⁵ Elvetette Acsády módszerét, azt, hogy az adózók kimutatásaiban található személynevek alapján állapítsuk meg a népességet. Móricz a józsefi népszámlálásból kiindulva statisztikai valószínűségekkel számolt. Magyarország lakosságának csökkenése helyett tézise: a stagnálás. Így az összlakosság 1680 körül 5 millió, ebből Erdély népessége egyik becslése szerint 1 millió,⁵⁶ a másik szerint 800 000, ebben a számban már egyetértve Acsádyval.⁵⁷ Móricz szerint „Erdély népgazdálkodása autark, kívülről nehezen közelíthető meg, és saját üteme lassúbb, mint a nyugati részeké, amelyek kívülről hatalmas kulturális ösztönzéseket és segítséget kapnak. Tehát ide, Erdélybe, a 18. század sem hozhatott egészen gyökeres változást, sem a gyarapo-

⁵² BERLÁSZ Jenő: i. m. 31., 89., 121.

⁵³ KÁPOLNAI Iván: *Móricz Miklós. Egy statisztikus, irodalomtudós, szerkesztő, nyomdász, gazdaság- és társadalomkutató életműve*. Budapest, 2008.

⁵⁴ Előtte Bary Gyula és Szabó István 3,5 millióra tette az ország népességét. SZABÓ István: i. m. 261.

⁵⁵ ACSÁDY Ignác: *Magyarország népessége a pragmatica sanctio korában 1720–21*. Budapest, 1896.

⁵⁶ MÓRICZ Miklós: *Válogatott tanulmányok. I.* Budapest, 2003. 215.

⁵⁷ Uo. 222.

dás ütemében, sem annak számszerű eredménye tekintetében. Ha Erdély népe három évszázad alatt a felével nőtt annak, amivel e korszakba belépett, akkor a növekedés nagyobbik fele eshetett a 18. századra, s ehhez e résznek nem volt szüksége bevándorlásra, kívülről való nyereségre.”⁵⁸ Móricz nemcsak az erdélyi román bevándorlás lehetőségét veti el, hanem annak a lehetőségét is, hogy Havaselvéről a Bánságba lett volna „nagyobb szabású román átvonulás”.⁵⁹ Viszont az 1787-es 1,3 milliós erdélyi összlakosság kétmillióra duzzadását a 19. század közepére „csak bevándorlással magyarázhatjuk”. „Erdélyt a történelem folyamán, legalábbis a középkor vége óta mindig önmagába zárt, lassú szaporodású területnek láttuk”, de aztán mintegy 400 000 fő jött volna dél felől. „Ez a bevándorlási folyamat egy pár évtizedre korlátozódott, meg kellett indulnia már 1831 előtt, bár legmagasabb hullámát csak ezután érthette el. Ez a kérdés is odatartozik népesedéstörténetünk kikutathatatlan problémái közé.”⁶⁰ Tévedés! Erdély összlakossága 1,5 millió volt. Semmiféle forrás – sem levéltári, sem sajtóforrás – nincs ilyen bevándorlásról, még annyi sem, mint a 18. századiról. Az 1830-as évektől ismerjük a határőrezredek népességi adatait, és ezek gyors népességnövekedésről tanúskodnak, a székely határőrezredek népe még gyorsabban is nőtt, mint a románoké. Az 1820-as évektől jellemző 1%-os évi népességnövekedési ütem valóban szokatlanul magas, de már nem pusztított olyan éhínség, mint 1817-ben, és az 1830-as évek kolerajárványai által okozott emberveszteségek is népességnövekedésre ösztönözhettek.⁶¹ Féligazság a 19. század második felében zajló demográfiai folyamatok Móricz-adta értékelése: „Erdély népesedési ütemének az a megdőbbentő lelassúbbodása, amit a múlt század második felében tapasztalunk, és amely az erdélyi magyarság számát abszolúte is csökkentette, a románság gyarapodási ütemét pedig a stagnáláshoz közelítette, csak a kivándorlással magyarázható meg. Annak nem látjuk nyomát, mintha talán itt a természetes

⁵⁸ Uo. 177.

⁵⁹ Uo. 211.

⁶⁰ Uo. 181.

⁶¹ MISKOLCZY Ambrus: Erdély a reformkorban (1830–1848). KÖPECZI Béla (főszerk.), SZÁSZ Zoltán (szerk.): *Erdély története III.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986. 1193–1197.

szaporodás egyenlege a hiány-oldalra csúszott volna.”⁶² A kíváncsi kételkedés, a népességnövekedés hosszú távú megtorpanása viszont fikció. Erdély népessége 1869-től 1910-ig több mint egyötödével gyarapodott, a magyarságé pedig egynegyedével. Igaz, az első évtizedben a románság létszáma csökkent, míg a magyarságé stagnált. De utána már a növekedés évtizedei következtek.⁶³ És Erdélyben is „a magyarság természetes szaporodása kedvezőbb alakult, mint a románságé, illetőleg a szász közösségé”.⁶⁴

Móricz Miklós szemlélete és magatartása is zárt. A történeti munkákat kizárta látóköréből, mintha nem bízott volna a történeteszekben. Első középkori regényírónkat többre tartotta: „A román elem kapott erősítést ebben a században is [mármint a 18. században], és kapott a következőben is, de igazi ereje nem e két század beszivárgásaiból származott, hanem nagyon régi idők óta itt lakó tömegeiből. A hazai nyelvhatárok *Anonymus* óta nagyjában az egész országban változatlanul maradtak, és népesedéstörténelmünknek nem az a problémája, hogy a többi hazai népek mint tartották meg a nyelvhatárokat, hanem az, hogy a magyarság a XVI–XVII. század török nyomása alatt hogy tarthatta meg azt az ellenálló erőt, amellyel saját nyelvhatárát a kívülről, a többi népek felől reá nehezedő feszítő erő alatt is változatlanul meg tudta őrizni. És népesedéstörténelmi szempontból éppen ez a titka a török hódoltságnak. Még azt is fel kell tennünk, hogy a déli sávra azért sem került be délszláv elem az alföldi részekben túl, mert ezeket már a törzsökös román lakosság lakta.”⁶⁵ A volt hódoltsági területre „csendes átszivárgás” eredményeképpen mintegy 100 000 román telepedett le.⁶⁶ Mindez ellentmond a történetírásban élő képzeteknek. Ha napvilágot látnak Móricz Miklós ezen fejtegetései, talán termékenyítően hathattak volna, bár ki tudja?

Végül, hangsúlyozom, ezzel a historiográfiai kitekintéssel céloim nem egyes szerzők kiszerkesztése volt, hanem annak érzékel-

⁶² MÓRICZ Miklós: i. m. 183.

⁶³ VARGA E. Árpád: *Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből*. Budapest, 1998. 142.

⁶⁴ EGYED Ákos: Népesség és népesedés Erdélyben a 19. század második felében és a XX. század elején. *Korunk*, 1995. 4. sz. 56.

⁶⁵ MÓRICZ Miklós: i. m. 212.

⁶⁶ Uo. 214.

tetése, hogy a mitikus képzetek elhatalmasodása, a politikai széljáráshoz való igazodás, a tekintélyelvűség, a diszkusszió hiánya, egyes kérdések megvitatásának tiltása nemcsak a dilettantizmus melegágya, hanem, ami szomorúbb, elmélyülő kutatások eredményeinek az eltorzulásához is vezethet. Ez a mindenkori uralkodó kurzus bűne. Mivel egész térségünket az jellemzi, hogy a dilettánsok profi manipulátorok, miért lenne nálunk másképpen? Viszont az alapos és jó szándékú munkákat becsülnünk kell, valós eredményeikre pedig nyugodtan építhetünk. Az igazi tanulság pedig az, hogy a tekintélyuralomtól mentes diszkusszió során azokat a bizonyos torzulásokat ki lehetett volna küszöbölni.

Mindazt, ami 1948 után a magyar történetírásban történt, újabban annak rendje s módja szerint sikerült alaposan megrostálni, igaz, e rostálás közben, érthető tapintattal hallgatva a román történészek teljesítményéről (értsd: melléfogásairól).⁶⁷ A kritikus megtalálta a gyengéit annak, ahogy Trócsányi Zsolt az *Erdély történetében* az „új etnikai kép” kialakulását a kelet-nyugati vándorlásos modellel és az erdélyi magyar–román helycserével jellemezte. Ami Trócsányira hatott, az egy olyan 18. század eleji kancelláriai irat volt, amely szerint a románok aránya mintegy 34%, a magyaroké 47% és a szászoké 19%. Eszerint a román családok száma 28 000, a szászoké 25 000, a katolikusoké 21 000, a reformátusoké 21 000, az unitáriusoké 5000. Ez kerekken 100 000 család, ha egy családra 5 főt számolunk, s máris a Jancsó Benedek-féle becslésnél vagyunk. De csak 1840 helységgel számoltak a kormányzékeni kimutatásban, és azt sem tudjuk, hogy miként becsülték a családfők létszámát.⁶⁸ 1721-ben már

⁶⁷ VERES Valér: Adalékok Erdély 18. századi népessége etnikai összetételének kérdéseihez. *Történeti demográfiai évkönyv*, 2002. 75–108.

⁶⁸ MNLOL, B 2 1713:70. A becslés címe és adatai: „Enumeratio Familiarum in Transylvania existentium trium Nationum et quator receptarum Religionum, addita etiam Natione Valchica, quae circiter in hac serie complectuntur. Familia Valachica Catholicis Unita – 28000. Familia Saxonica seu Lutherana – 25000. Familia Catholicorum – 21000. Familia Reformatorum – 21000. Familia Arianorum – 5000. Cum adjunctis Civitatibus, ac oppidis et Nobilibus sunt Connumerandi. Notandum quod ad sex millia Valachorum cum Saxonibus circiter contribuant.” Ez alatt más kéz írásával még a következő olvasható: „Graeci, Armeni, Bulgari, Rasciani, Judaei, Zingari.” Tehát valakinek hiányérzete támadt, amikor a fentieket egymás alá írta, de számot már nem tett hozzájuk.

2055 helységről készült kimutatás.⁶⁹ (És, ami meglepő, a számokhoz semmi magyarázatot nem fűztek, nem is tudni, ki készítette az iratot, honnan vette adatait.) Trócsányi Zsolt úgy vélte, hogy a románok szászöldi nagyarányú térhódítása is csak bevándorlással magyarázható, és így 1760 táján a románok aránya már 60% körül mozgott.⁷⁰ Az újabb kritika nem adott hitelt Nyárády Ruzshti Károly mérlegmódszerének, amelynek jegyében a lehetséges szaporulat arányszámai alapján mintegy 200 000-re tette a bevándorló románok számát.⁷¹ S bár a kritikus, nem lévén történész, hanem szociológus, levéltári kutatásokkal sem kísérletezett, következtetései helytállóak. „Nem igazolható [...] a románok nagyarányú 18. századi, a történelmi Magyarországra való bevándorlásának elmélete.” Már azért sem, mert „a románok aránya 1720 és 1840 vagy 1720 és 1890 között nem növekedett, hanem [egész Magyarországon] számottevően csökkent, 19%-ról 15-re, ami azt mutatja, hogy inkább más etnikumok gyarapodtak a bevándorlás által.” (Hirtelen nem tudom, hogy a magyarok honnan vándoroltak be. Nyilván a magyar asszimilációs nyereségre utal a szerző, és kimondatlanul a zsidó bevándorlásra, ami a magyarságot gyarapította testben és lélekben. De eddig valóban nem került elő olyan erdélyi forrásanyag, ami a nagyarányú bevándorlás mellett szólna.) Abban is van igazság, hogy „a románok nagyarányú bevándorlásának elméletét az egyes kutatók valószínűleg azért sem tudták meghaladni, mert megtévesztették őket azok a belső vándormozgások, amelyek Erdély és Magyarország között a 18. században lejátszódtak, és amelyekben a románok részvételének nagyságrendje még nincs feltárva.”⁷² De valljuk meg, megtéveszthették őket – mármint az „egyes kutatókat” – azok a havaselvei források, amelyek nagyarányú kivándorlásról szólnak. Megtéveszthette őket a kortárs tapasztalat, az 1948 utáni erőszakos belső migráció, a magyar városok moldvai honpolgá-

⁶⁹ MNLOL, B 2 1721:99

⁷⁰ TRÓCSÁNYI Zsolt: Gazdaság és társadalom a szatmári béke után. MAKKAI László–SZÁSZ Zoltán (szerk.): *Erdély története II.* Főszerk.: KÖPECZI Béla. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986. 978–979

⁷¹ NYÁRÁDY R. Károly: i. m. 30.

⁷² VERES Valér: Adalékok Erdély 18. századi népessége etnikai összetételének kérdéseire. I. m. 102.

rokkal való benépesítése, és a történész kedélyekre hathatott az 1980-as romániai elvándorlási hangulat. És valljuk meg – a 18. században – az erdélyi románok létszámadatai sokáig nagyobb évi növekedési ütemről tanúskodnak, mint a magyarok és szászok növekedése. És a kritikus elvonatkoztat attól, ami az *Erdély rövid történetében* olvasható: „1776-ban a bécsi Udvari Kamara rosszallóan szóvá is tette felségelőterjesztésében, hogy az erdélyi hatóságok oly sok havasalföldi menekültet fogadtak be, akik az erdélyi románokkal »vérrokonságban« állnak; aztán majd erősödik a kivándorlás, mert »a kölcsönös ismeretség sok előnyt kínál, és kevés olyan itteni román lesz, aki életében legalább egyszer nem megy át Moldvába vagy Havasalföldre«. A paraszti osztályharc, a túlélés ösztöne és a szabadabb életforma keresése az alapja ennek a Kárpátokat átható népi ozmózisnak, amelynek a magyarok, főleg a székelyföldiek is részesei voltak.” Ezek után: „Kérdés, hogy milyen mértékben tulajdonítható a külső vagy belső migrációnak a románság látványos térhódítása bizonyos régiókban, például a Szászföldön, ahonnan a legbiztosabb adataink vannak. Az egyházi összeírások szerint a románok létszámának növekedési üteme ugyanis messze meghaladja az országos átlagot (1750 és 1761 között 2,7%, 1733 és 1761 között majdnem 2%). Erdély lakosságának ekkor már abszolút többségét a románok alkották; számarányukra vonatkozó becslések 50 és 60% között mozognak. Az 1820-as évektől a románok népességnövekedése, amennyire adataink vannak rá, már nem haladta meg az országos átlagot. Így a történeti Erdélyben [a Részek törvényhatóságai nélkül], miután sokáig nem kerülhet sor a népek együttélését zavaró telepítésekre, ezután az etnikai arányok viszonylag állandóak maradnak: 1850-ben és 1930-ban a románok számaránya egyaránt 57,2%, a magyaroké 26,8%-ról 29,1%-ra emelkedett, míg a szászoké, illetve németeké 10,5-ről 8,3-ra csökkent.”⁷³

⁷³ Erdély a Habsburgok birodalmában. KÖPECEI Béla (főszerk.), SZÁSZ Zoltán (szerk.): *Erdély rövid története*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989., 1993. 406–462. (TRÓCSÁNYI Zsolttal: 365–405.) Idézett hely: 370–371. Itt és a továbbiakban az általunk számított növekedési ütemek elsősorban azért térnek el hasonló számítások eredményeitől, mert mi mértani haladvány szerint számoltunk, és nem egyszerűen a százalékos növekményt osztottuk el az évek számával. Lásd

Később a szociológus kritikus politológiai okfejtésében az *Erdély történetébe* beleolvassa a magyar történetírás és nemzeteszmé 1948 előtti „vívmányainak” visszaállítását célzó törekvést, és a háromkötetes munkát összemosza a rövid változattal, az egész vállalkozásban a romániai hivatalos nemzeti kommunizmus triumfalista történelemszemléletével szembeni visszahatást is látva.⁷⁴ A gyanakvás fontos erény, de az több mint gyanús, hogy a demo-politológus később sem olvasta a fentieket. Vajon azért sem, mert zavarta volna elő- és utófeltevéseit? Az embert megtévesztik a források, hogy például Anton-Maria del Chiaro, fejedelmi titkár *Havaselve forradalmi* című művét idézzem, ahonnan addig magyar történész nem merített az olykor zajos, olykor néma polémiaiban; eszerint Havaselvén „az állandó elnyomattatások miatt oly nyomorúságra jutottak a lakosok, hogy sokan, reménytelenségükben, elhagyták otthonukat, és a Dunán túl, Törökországban vagy Erdélyben leltek menedéket, ahol számuk nagyobb, mint Havaselvén”.⁷⁵ Az ilyen tapasztalatokról való beszámoló valószínűsíti a keletről nyugat felé irányuló migráció tézisét. Viszont érvényesült az ellenkező irányú migráció is. Az 1760-as években Havaselvén járó Sulzer csodálkozott is, hogy a havaselveiek a fejedelmi önkény miatt miért nem vándorolnak ki hazájukból, és azon még jobban csodálkozott, hogy az erdélyi románok és székelyek miért jönnek csapatostul Havaselvére – még hozzá elsősorban a határőrség felállítása és a görög katolikus ellenreformációs nyomás miatt. Ugyanakkor, ha ez a nyomás megszűnne, akkor szerinte hazatérnének, mert bár kaptak különböző kiváltságokat, de a földesúri és a havaselvi „önkényeskedést” nehezen viselik el.⁷⁶ Láttuk, volt visszavándorlás is. A határőrség intézménye is

még Ioan-Aurel POP–Thomas NÄGLER–MAGYARI András (szerk.): *Istoria Transilvaniei. III.* Cluj–Napoca, 2008.

⁷⁴ VERES Valér: A nemzeti ideológiák átalakulása a magyar–román térségben. http://www.csepele.com/kotet/csepele60_veres_valer.pdf. (Letöltve: 2011. 04. 06.)

⁷⁵ Anton-Maria DEL CHIARO: *Revoluțiile Valahiei*. Iași, 1929. 6.

⁷⁶ Franz Joseph SULZER: *Geschichte des transalpinischen Daciens. III.* Wien, 1782. 399.: „und wenn ich itzo noch erzahlen werde, wie viel sie von eben diesen Wirtschaftszweigen dem Fürsten noch besonders zahlen müssen; so werden wir uns verwundern, warum sie nicht alle ganz und gar davon, und aus dem Lande gehen: aber erstaunen müssen wir vollends, wenn wir hören werden, daß viele Walachen aus Siebenbürgen bey diesem dreyfachen Druck gleichwohl ihr

megszilárdult, olyannyira, hogy vonzó életforma lehetőségét kínálta. Mindezt számszerűsíteni egyelőre elég nehéz. És valljuk meg, aki bekerül a számok labirintusába, nehezen jut ki belőle. A szociológus például elővette Acsády Ignác művét, amelyben – mint jeleztük – a 18. század eleji adóösszeírások alapján készült számításokat olvashatunk. Acsády és munkatársai a nevek alapján állapították meg a nemzetiségi hovatartozást, és így mintegy 36% magyar, 16% német és 48% román jött ki. Ezt a szociológus korrigálta, a korrekciót is helyesbítette, és „eszerint az 1721-es etnikai arányok valószínűleg a következők: 53,2% román, 30,3% magyar, 14,5% német, 1% cigány, 1,1% pedig más etnikumú”.⁷⁷ Ha viszont kritikusként úgy látta, hogy Trócsányi „elég zavaros fejtegetésekkel” élt,⁷⁸ mit mondjunk a korrekcióról és annak helyesbítéséről, a tizedes pontossággal megadott valószínűségekről, és arról, hogy nem tudjuk meg, hogyan lett nála az 53%-os román arányból a század második felére 60%. Ez így némileg önmegsemmisítő kritika. Kisebb-nagyobb kisiklásokkal, mert például összehasonlításra kerültek az 1766-os adatok és Preiss főhadparancsnok 1772-es kimutatása, amelynek számai 1766-ból – Hadik András egyik jelentéséből – származnak. (Preissnek a trónörökös számára készült nagy jelentésébe egyszerűen átvették a Hadik-jelentésben szereplő számokat, és azt a látszatot keltették, mintha az 1770-es

Vaterland verlassen, und zu ganzen Haufen alhier angesiedelt haben”. A szerző szerint, amikor ott élt Havasalföldön nyolcezren telepedtek át Erdélyből. Ezek az úgynevezett Unguränen, akik alatt Moldvában a székelyeket is értik. (402.) Havaselvi tapasztalata szerint (399.): „Dieser gelinden Behandlung ungeachtet wären die meisten dieser Unguränen wegen andern Neckereyen der Tschokoy und, wie sie öffentlich sagen, wegen der dortigen Ungerechtigkeit schon längstens wieder in ihr erstes Vaterland zurückgekehrt, wenn Leute von dem größten Ansehen in Siebenbürgen, denen von Amtes-Ranges und ihrer Besoldung wegen das Wohl ihres Vaterlandes mehr als andern am Herzen liegen sollte, die Hand auch nur von weitem dazu gebothen hätten. Der eine wußte keine Grundstücke für sie, der andere wollte schlechterdings, daß sie Gränzsoldaten, und zwar katholische Gränzsoldaten werden sollten, mithin blieben sie zurück, und ertragen, was sie dort zu leiden haben, mit Geduld.” Az erdélyi átvándorlási hullám 1758-ban indult Sofronie mozgalmával. Ez: die vornehmste Epoche ihrer Auswanderung. A tanulság: „Quantum religio potuit afferre malorum!” (401.)

⁷⁷ VERES Valér: Adalékok Erdély 18. századi népessége etnikai összetételének kérdéseire. I. m. 81.

⁷⁸ Uo. 77.

évek elején is tartottak volna egy összeírást. Nem tartottak. Így azt, amit – Preiss jelentése alapján – 1766-os számoknak vélnek, nem azok, és alapvetően téves úgy korrigálni a Preiss-féle népességszámot, hogy annak 1,2 millió „fölött kellett lennie”.⁷⁹

Azzal csak egyetérthetünk, hogy további kutatásokra van szükség, és meg kell rostálni az elbeszélő források kijelentéseit, az elmélet bizonyítása nem lehet nemzeti cél; ha nem verifikálható az elmélet, le kell mondani róla. Annál is inkább, mert a szakszerűtlenség senkinek sem tesz jó szolgálatot.⁸⁰ A kritikáról viszont valóban nem lehet lemondani, tudva, hogy a kritikának is eljön a kritikája... Az 1750-es adóösszeírás feldolgozása nagyjából azt erősíti meg, amit a fentiekben idéztünk. Az összeírás során készült egy melléklet, amely szerint a mintegy 2400 helység 57%-a román, 33%-a magyar, 9%-a pedig szász. Néhány esetben az összeírók feltüntették, hogy a falu lakosai honnan származnak, a szomszédos román fejdelemségekből vagy a Bánságból, például Hunyad megyében 9 ilyen helységet tartottak számon, további 4 törvényhatóságban pedig egyet-egyet. „Így eldőlt a kétévszázados vita” az erdélyi román bevándorlás ügyében – olvashatjuk az előszóban, de azt nem, hogy ez a vita nem korlátozható néhány szerző polémikus észrevételére, hanem sokkal kiterjedtebb, és nem is olyan szilárdak azok a bizonyos nemzeti frontok.⁸¹

Mint Jakó Zsigmond figyelmeztet: „Ha a vajdaságok oldaláról nézzük ezt a fluktuációt [mármint a migrációkat], az erdélyi helyzet tükörképét kapjuk. A vajdák és bojárok éppen úgy panaszkodnak embereik Erdélybe szökése miatt, mint az erdélyiek a vajdaságokba vándorlás fölött.”⁸² A magyar és román történészek is így vannak vele, csak fordítva. A magyar történészek a keletnyugati vándorlást tették szóvá, a románok a fordított irányút.

⁷⁹ Uo. 91.

⁸⁰ A szakirodalom részleges összefoglalását nyújtja FÜR Lajos: A románság népmozgalma Erdélyben, 1710–1850. EGEY Tibor–HORVÁTH M. Ferenc (szerk.): *Emlékkönyv Borosy András nyolcvanadik születésnapjára*. Budapest, 2002. 55–65.

⁸¹ Ladislau GYÉMÁNT: *Studiu introductiv*. In: Ladislau GYÉMÁNT–Remus CÂMPEANU–Anton DÖRNER–Florin MUREȘAN (szerk.): *Conscripția fiscală a Transilvaniei din anul 1750. I*. București, 2009. XXI–XXIII.

⁸² JAKÓ Zsigmond: i. m. 563–564.

„*Tota Transylvania ad nos venit*” – mondták állítólag moldvaiak és havaselveiek az 1770-es években (mint ezt a görög katolikus klérus Mária Teréziának hangsúlyozta)⁸³ és egyes román történészek lelkesen idézik, mint ahogy ennek a magyar visszhangjában Transylvania helyett Moldva és Havaselve áll. Mindenre lehet számot találni. Ha például hitelesnek fogadjuk el azt a már említett becslést, amely szerint 1690-ben a románok száma majdnem elérte az egymilliót,⁸⁴ csak kivándorlást feltételezhetünk, hiszen a 18. század derekán Erdély összlakossága alig haladta meg az egymilliót. Ha viszont az 1713-as becslést fogadjuk el, az etnikai arányokat lényegesen módosító déli és keleti román bevándorlásnak kellett lennie. Felesleges hangsúlyozni, hogy csak hitelesíthető községsoros számokkal érdemes becslésekbe bocsátkoznunk, az etnikai arányokat radikálisan megváltoztató tömeges be- és kivándorlás téziseit egyelőre pedig historiográfiai mítoszok tárában helyezhetjük el, viszont a migrációk jelenségét mint valós történelmi jelenséget kell vizsgálnunk, mind a kelet–nyugati, mind a nyugat–keleti migrációkat. Számokkal egyelőre csak kisebb jelentőségű vándorlások kimutathatók. 1767-ben az erdélyi mintegy 1224 görögkeleti pap közül csak 20 született a Kárpátokon túl (19 Havaselvén, egy pedig Moldvában).⁸⁵ Az 1760–70-es évek forrásai sokat mondanak, csak kérdés mennyire pontosak. A már idézett 1769-es kivizsgálás folyamán is az történt, ami nagyszámú tanú kihallgatása során történni szokott. Szépen és részletesen indul a jegyzőkönyv, de aztán elnagyoltan ér véget, mert már mindenki belefáradt. Szépek a táblázatok is, amelyeket a törvényhatósági kimutatásokból készítettek, csak éppen olykor hiányosak. Az 1760-as évek derekáról ismert néhány évben összesítve évente csak 500–1500 ember választotta az elvándorlást, nagyobb részük a Bánságba ment és Erdély más részeibe, olykor pedig több a visszavándorló, mint a kivándorló.⁸⁶ Igaz, ez a fentebb említett „kisebb” migráció egyes tájegységeken belül nagyon jelentős is lehetett, és

⁸³ Augustin BUNEA: *Episcopii Petru Paul Aron și Dionisie Novacovici sau istoria românilor transilvăneni de la 1751 până la 1764*. Blaș, 1902. 59.

⁸⁴ *Istoria Transilvaniei*. III. I. m. 58.

⁸⁵ Ioan N. BEJU–Keith HITCHINS: *Biserica ortodoxă română în secolul 18*. Urbana, Sibiu, 1991. V.

⁸⁶ MNLOL, B 2 1765:432., 1770:417

ezt a kortársak természetesen még el is túlozták. Ilyenkor részben érdekeik vezették őket, részben aritmetikai optikai csalódás vezette tollukat. Ugyanakkor falvakat kitevő néptömegek is olykor megmozdultak, és feltehetően a kisebb-nagyobb vándorlásoknak is tulajdonítható, hogy Erdélyben az 1770-es évek elején az éhínségnek nem volt annyi áldozata, mint Csehországban, ahol 250 000 paraszt halt éhen.⁸⁷

Valójában ebben a kérdéskörben csak regionális vizsgálatok mondhatnak újat, és tárgyszerűt, mint ezt a székelyföldi kutatások érzékeltetik. Háromszéken a 17. századtól jól kimutatható a románok bevándorlása, ugyanakkor a jelenség hiteles elemzője óvakodik az országos becsléstől.⁸⁸ Igazában mindenki, aki elmélyült a korabeli forrásokban, ezt tette, ha csak korabeli becslések vonzásába nem került.

Kölcsönhatásban élünk, egymással és a történelemmel. Kétségtelen, amikor az *Erdély történetét* írtuk, részünkről is lehetett visszahatás, hiszen ki tudja magát kivonni saját közegének a hatása alól? Ma sem tudom. Például abban bízom, hogy a migrációk problémáját – mint olyat! – közösen, román kollégáinkkal együttműködve tudjuk majd vizsgálni, és igazában akkor fogunk közelebb kerülni a múlt valóságához, ha kérdéseink mögül eltűnik a nyomasztó nemzeti polémiák háttéranyaga. De miután mi kimerültünk a kérdés kutatásában, reméljük, új erők jönnek...

⁸⁷ Charles INGRAO: *The Habsburg Monarchy 1618–1815*. Cambridge, 1994. 186.

⁸⁸ PÁL Judit: i. m. 56.